

**ЕТНОКРАТІЯ ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ:
ПОСТАНОВКА НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ**

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 105–109

Зроблена спроба дослідження проблеми етнократії, особливо важливої для нас сьогодні. Розглянуто соціальні основи етнократії, яка віддзеркалює вузькі інтереси певних політичних кіл. Подано теоретичне осмислення соціально-політичної суті етнократії, що супроводжується аналізом її рис у різних сферах соціального життя. Велика увага приділяється ідеології етнократії, спрямованої на фальсифікацію історії для ідеалізації своєї нації.

*“Можна обдурювати частину народу весь час,
можна обдурювати весь народ якийсь час,
але не можна обдурювати весь час весь народ”*

А. Лінкольн

У сучасному світі з'явилося поняття етнократії, досить небезпечного явища, яке має тенденцію поширення у суспільно-політичному житті.

Етнократія — порівняно новий феномен для сучасної соціальної думки, а також для політичної соціології. Про це свідчить той факт, що у відомих словниках англійської (Webster), німецької (Brockhaus), французької (Larousse) та інших мов терміна етнократії немає, хоча і в російськомовних словниках, виданих за часів СРСР, його теж немає, оскільки наукові уявлення про суспільство формувалися під впливом російської культури. Цей термін поки що тільки починає вивчатися.

Він рідко зустрічається і у фахових виданнях, наприклад у довідниках зі спеціальних наук. Про те, що термін “етнократія” — досить нове явище для сучасних соціальних наук, свідчить той факт, що такі досить відомі довідкові видання, як “Радянський енциклопедичний словник” (М., 1983–1989), енциклопедичний словник “Політологія” (М., 1993), “Російська соціологічна енциклопедія” (М., 1998), “Універсальний соціологічний словник” (М., 1999), “Політологічний словник” (К., 2005), не використовують і не пояснюють суть і зміст цього терміна. По суті, цей термін не

використовується і у навчальних посібниках. У літературі 80–90-х років, що розглядала проблему етнонаціональної проблематики, етнополітика як предмет дослідження не була актуальною. Основна увага приділялась соціально-культурному контексту національних відносин та етнічних проблем, хоча окремі аспекти все ж таки розглядалися при аналізі проблем етнополітики (праці Ч. Мак Келві, Р. Левайна, Д. Кемпбелла). Ця проблема висвітлювалась і в працях російських дослідників — А. В. Дмитрієва (“Конфліктологія”, М., 2000), Л. М. Дробіжевої (“Демократизація і образи націоналізму в Російській Федерації 90-х років”, М., 1996), А. Г. Здравомислова (“Соціологія конфлікту”, М., 1997), В. Н. Іванова (“Російський федералізм: становлення та розвиток”, М., 2000), М. О. Мнацаканяна (“Нації: Психологія, самосвідомість, націоналізм”, М., 1999), В. А. Тишкова (“Етнологія і політика”, М., 2001), В. Філіппова (“Нульовий варіант” в етнополітиці — шлях до громадянської рівності в суспільстві”, 1997) та ін.

Своєрідним є підхід до вивчення етнополітичних термінів авторів “Міжнародної енциклопедії соціальних наук” видавництва Макміллан. Тут термін “етнократія” не аналізується. Про етнічні

проблеми, етнополітику йдеться досить невизначено. Здебільше автори акцентують на тому, що етнократія пов'язана з расою, національністю чи культурою, що для розуміння етнополітичних процесів потрібно вивчати конфлікт, групу, а не етнос. Це пояснюється тим, що в колі науковців, які вивчають етнічні аспекти політики і влади, зберігається традиційний культурологічний підхід до вивчення етнічних проблем.

У сучасній суспільно-політичній сфері все ж таки з'явилась наукова праця Ж. Т. Тощенка "Етнократія: історія і сучасність (соціологічні нариси)" [5], яка досить ґрунтовно висвітлює проблему етнократії, актуальну в наш час.

Факт появи спеціальної монографії з етнократії свідчить про нові можливості вітчизняних суспільних наук з політології та соціології. Автор теоретично осмислює соціально-політичну суть етнократії, яка широко аналізується в усіх суспільних сферах, переважно в сучасній Росії. З огляду на це у дослідженні значне місце посідають проблеми етнотериторіальних домагань етнократії, пов'язані не тільки з абстрактними претензіями, а й з реальною територіальною експансією, як впливає з аналізу Ж. Т. Тощенка міжнародного і вітчизняного досвіду. Особливу увагу автор приділяє проблемам Абхазії, Південної Осетії, Нагірного Карабаху [5, 432].

У недалекому минулому подібне важко було навіть уявити. Пояснюється це тим, що етнополітичний характер пострадянського суспільства мав можливість більше відповідати нормам футурології, а не соціології, заснованій на аналізі реальних фактів. Нині вже накопичений досвід трансформації системи, що склалася в нашій країні, з'явився також достатній матеріал, що відбиває зміни в етнократії, які осмислюються автором на широкому світовому фоні схожих процесів. Дослідження загалом може розглядатись і як історико-соціологічне.

"Тлумачний словник суспільствознавчих термінів" за редакцією Н. Е. Яценка подає таке визначення етнократії [7, 327]:

1. Влада, панування еліти якого-небудь етносу (нації) над іншими народами.

2. Моноетнічна політична влада, спрямована на створення етнічно "чистих" територій як "найкращого" способу руху народів до "демократії".

3. Домінування колективних інтересів і прав етносу над індивідуальними інтересами і правами особистості.

"Малий етнополітичний словник" за редакцією О. В. Антонюка, В. І. Волобуєва, М. Ф. Головатого

трактує це поняття так [2, 288]: **Етнократія** (від грецьк. *Ethnos* – народ, *kratos* – сила, влада) – це форма політичної влади, за якої здійснюється управління економічними, політичними, соціальними і духовними процесами на основі монополії національних (етнічних) інтересів домінуючої етнічної групи на протидію інтересам інших націй і народів.

Етнократія – термін, безумовно, сучасний, але прояви її фіксуються ще з давніх часів. Під час переходу суспільства від первіснообщинного ладу до рабовласницького на території всієї планети виникали, по суті, однакові структурно-організовані моделі перших держав. У Центральній Європі, Центральній Азії, в Індії, Китаї та Латинській Америці з'являлися перші прояви організованої людської культури. Всі вони відображали одну й ту саму модель суспільства, яка ґрунтувалася на принципі кастової етнократії. Вона допускала беззаперечне панування одного етносу над всіма іншими на території конкретної держави [1]. Також зародки етнократії спостерігаємо ще в епоху Навуходоносора, коли в VII ст. до н. е. євреїв вигнали з Палестини. Такого типу явища свідчили про "етнократичні задатки" державної політики минулого. Але реально етнократія, пов'язана з масовою національною самосвідомістю, пробудилася й отримала певне поширення вже у наш час. Це здебільше було пов'язано з формуванням націй і національних держав.

Вибух етнократії в сучасному суспільстві супроводжується небезпечними формами націоналізму, який, по суті, є альтернативною "концепцією етнополітичної інтеграції", в якій Ж. Т. Тощенко справедливо бачить "основи прогресивного розвитку громадянського суспільства" [5, 188]. Автор дає критичну оцінку етнократії. Ця політична спрямованість дуже важлива, оскільки тлумачення цього поняття може призвести до певної його ідеалізації. Бо ж як інакше можна зрозуміти тих авторів, які, визнаючи небезпечність етнократії для розвитку прав особистості, одночасно вбачають у ній "домінування колективних інтересів і прав етносу" або, що звучить вже зовсім парадоксально, трактують прагнення етнократії до створення "етнічно чистих територій... як найкращий шлях руху народів до демократії" [6, 50].

Етнократія, органічно пов'язана з політичним сепаратизмом, часто виражає вузькі інтереси певних політичних кіл, що не збігаються "з масовим народним прагненням" [6, 79]. Етнократична політика провокується шовіністично налаштованими екстремістами для досягнення ними своєї

політичної мети. Таку мету ставлять елітні групи в усіх сферах соціального життя.

Аналіз практики проявів етнократії в минулому і на сучасному етапі, засвідчив, що зарубіжні країни, як і наша держава, мають багато спільних рис щодо таких режимів, які зароджувались і розвивались з кінця 80-х років у нашій країні.

1. Ніде і ніколи етнократія не зароджувалася “знизу” і стихійно. Спочатку зазвичай з’являлись етнічні еліти, які цілеспрямовано створювали ґрунт для зародження етнократії. Для досягнення цієї мети такі еліти використовували кризовий стан суспільства, застосовуючи вже відомі засоби.

2. У суспільство широко впроваджувалась думка про національну обмеженість “свого” етносу і його прагнення до національного відродження. Щоб уникнути безпосереднього конфлікту з центральною владою, використовувався такий засіб, як перенесення провини політичних режимів в обмеженні етносів, що зійшли з історичної арени, на “панівний етнос”.

3. Прагнення етносу до національного відродження подавалось як ідея отримання власної державності або отримання суверенітету, навіть ціною сепаратизму. Наприклад, у Російській Федерації в 90-ті роки через цю ідею цілісність країни опинилася на краю прірви. Сьогодні ця ідея застаріла, оскільки етнократія не виправдала надій “своїх” етносів і до того ж була втиснута федеральним центром у рамки федерального законодавства. Проте там, де є етнократія, база для її реанімації зберігається. Відомо, що ця база цілком ґрунтується на деформованій суспільній свідомості.

4. Націоналістична ідеологія — загальна риса етнократії. Перелічимо деякі складові цієї ідеології. По суті, за своїм змістом вони примітивні і розраховані на міфологізацію свідомості за допомогою міфів про історичне минуле, про ворожість “панівного” народу, про культурну самодостатність, про релігію як головний чинник самозбереження етносу та ін. Наприклад, у нинішніх республіках СНД, а також на теренах Російської Федерації сповна використовується такий засіб, як гіпертрофоване до перебільшення звеличування досягнень “своїх” етносів і приниження інших. Для прикладу наведемо такі сентенції: “Московська Русь стала могутньою Росією завдяки запозиченню досвіду державного будівництва у найбільш передової країни середньовіччя Золотої Орди”; “російська мова стала великою тому, що збагатилася запозиченнями з тюркських мов”; “на

відміну від інших народів Росії кавказькі етноси зберегли у недоторканості свою етнічність і свої звичаї, тільки вони в Росії зберегли дух свободи і справедливості” та ін. Героїзація міжетнічних конфліктів у минулому, перебільшення винятковості етносів, маніпуляція релігійними почуттями, пріоритетне навчання мов “своїх” етносів — усе це прояви шовінізму, які досить часто приховуються під поняттям націоналізму. Внаслідок цього виникла ідея етнічної державності: Тува — держава тувинців, Татарстан — держава татар, а не всіх громадян, які через історичні обставини живуть на території тієї або іншої республіки. Природно, що ідея власної державності відводить титульному етносу роль провідного.

5. Амбіційні цілі, що в достатній кількості народжувалися з кінця 80-х років, і гасла місцевих еліт типу “республіка у змозі стати такою, що досягне успіху, якщо їй дадуть самостійність і не втручатимуться в її справи” та ін.

6. Етнократія завжди використовує образ месії, вождя, який поєднує в собі надлюдину і людину-бога, котра знає і розуміє державні цілі і завдання, непосильні для пересічного громадянина. Він ніби концентрує в собі розуміння суті і таємних помислів свого народу, які тільки він може виразити найбільш чітко та яскраво. Цей образ реалізується як в реальному харизматичному, так і в історичному, політичному і суспільному діячів. Цей діяч — носій національної гідності, який поєднує в собі всі можливі досягнення, які тільки доступні етнічному уявленню.

7. Характерно, що перший етап становлення етнократичних режимів, з одного боку, зазвичай вирізняється ейфорією “мас” та їх перебільшеними очікуваннями, а з іншого — безмежною владою цих режимів на “своїх” територіях, що спираються на ентузіазм і надії цих “мас”.

Проте ситуація змінюється: ейфорія вичерпалася, очікування не справдилися.

8. Етнократія укріплювала свою значущість за допомогою територіальних претензій до інших державних утворень або до інших народів. Для доведення свого права на володіння чужою територією використовуються історичні джерела про далеке минуле і політичні звинувачення радянської влади в несправедливості прийнятих нею територіальних рішень. Галасливі заклики до розширення території, повернення до “історичних меж” приносять славу “справжнього патріота свого народу”, а заклики до тверезого сприйняття сьогодення реалій — репутацію “зрадника”. Офіційні лідери у таких випадках зазвичай від-

мовчуються, а це заохочує перших і заспокоює інших. Унаслідок такого розвитку подій ідея щодо територіальних претензій швидко впроваджується у підсвідомість мас, а в результаті створюються ворожі відносини між сусідніми народами. Етнократіям це вигідно: вони підвищують “імідж” захисників інтересів “своїх” етносів.

У зв'язку з цим необхідно невідкладно скоригувати федеральний закон про реабілітовані народи в тій його частині, де йдеться про територіальну реабілітацію. У лихоманці початку 90-х років законодавча норма про право повернення реабілітантів на колишнє місце проживання носила формальний характер, оскільки не передбачала можливостей її політичної реалізації. Саме через це з'явилися “гарячі” місця, серед яких — осетино-інгушський конфлікт у 1992 р., який тліє до цього часу. Територіальні претензії — це довгостроковий чинник міжетнічних відносин.

9. Етнократія має яскраво виражену економічну складову. Часто вона виступає як захисник “своїх” природних багатств або великого індустріального потенціалу: так стають “історичним надбанням татарського народу” нафта у надрах Татарстану, ненців — газ Ямалу, башкир — нафтохімія Башкирії. Але здебільше місцеві етноси виявлялися обдуреними, бо оголошені “їхнім” надбанням багатства спочатку були привласнені “своїми” господарями, а потім їх перепродали “олігархам” інших держав.

10. Неоднозначне і тонке питання — міграційні потоки в державних національних утвореннях. Аналіз показує, що етнократія стимулює притік людських ресурсів з інших територій, зокрема з колишніх республік СРСР, особливо населення титульних націй і відтік людей за національною належністю. Якщо перше можна вважати “природним правом” на “збирання свого народу”, то друге суперечить державному конституційному праву і моралі, не кажучи вже про безліч людських сімей, яких складні обставини змушують покидати обжиті місця. Будь-яке зрушення в показниках руху населення в етнонаціональному розрізі — важливий орієнтир для обґрунтування відповідної політики і ухвалення політичних рішень. Етнічна дискримінація — це важливий чинник, який визначає зміну місця проживання. Ідея належить національним і націоналістичним партіям і рухам, які, як правило, завжди претендують на політичну владу. Саме ці етнополітичні сили (часто вони є придворною гвардією етнократії) висувують ідеї про “чистоту нації” і виняткові права “титульних народів”, про пріоритет “рідної

мови”, етнічної культури та етнічних вірувань. Ці партії і рухи зазвичай галасливі та агресивні. Тому їх вплив на суспільну свідомість достатньо впливовий. По суті, радикалістські націоналістичні рухи створюють відомі в політиці і науці групи тиску, які відстоюють у своїй діяльності не стільки національні, скільки групові і корпоративні інтереси.

11. Характерна риса етнократії — підтримка “своїх” конфесій, забезпечення їх привілейованого становища. Зрозуміло, лише політичні шарлатани “затискають” інші конфесії, але це робиться для того, щоб вони ставали другорядними порівняно з “історичною”. Про це свідчить гіркий досвід Чечні. Правлячі елітні групи в Чечні нещодавно експлуатували релігійний чинник, навіть проголосили свого часу Чечню Ісламською республікою. Добре відомо, що релігійні служби, як правило, прагнуть монополії у суспільній свідомості, а це є досить небезпечним явищем.

12. Етнократія завжди і скрізь використовує соціокультурний чинник. Дбаючи про рідну мову, національну літературу, національне мистецтво, національну школу, вона підсилює свою популярність в середовищі інтелігенції, але при цьому стає її заручником, бо її вимоги щодо вирівнювання становища мови, мистецтва неминуче переходять у вимоги щодо пріоритетності останніх (так здебільше відбувається, наприклад, у Татарстані) або винятковості (створення переваг для національної інтелігенції в Якутії або Туві). Так культурна політика виявляється політизуванням культури.

13. Чітко спостерігається клановість у здійсненні владних повноважень, пожвавлення і відродження амбіцій і претензій різних племен і родоплемінних утворень. Приклади кланової етнократії характерні, по суті, для всіх середніх і нечисленних народів, вона становить основу (іноді ретельно приховувану) протистояння різних етнополітичних груп. Про це свідчить реальне життя в Калмикії, Бурятії, Туві, Хакасії, Адигеї та в інших колишніх республіках СРСР.

Зауважимо, що етнократія навіть у прихованому вигляді є небезпечною формою політичного управління. Це форма мімікрії та фальсифікації як державних, так і етнічних інтересів. Етнократія — це форма владарювання, за якою приховані політичні амбіції, бажання особистої та групової наживи.

Таким чином, етнократія — це не влада етносу, це влада невеликої етнічної групи, яка захопила владу в країні.

Тільки спираючись на матеріали глибоких конкретних досліджень, можна відповісти на питання, наскільки етнократія прийнятна чи неприйнятна в сучасному суспільстві. Прихований характер процесів етнократії свідчить про їх складність і нагальну необхідність їх ретельного вивчення.

Література

1. Авдеев В. Б. Кастовая этнократия. — www.ru.sograd.xromo.com

2. Малий етнополітичний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К.: МАУП, 2005.

3. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005.

4. Политология: Энцикл. слов. — М., 1993.

5. Тощенко Ж. Т. Этнократия: история и современность (социологические очерки). — М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2003.

6. Филиппов В. "Нулевой вариант" в этнополитике — путь к гражданскому равенству в обществе // Федерализм. — 1997. — № 2. — С. 46.

7. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов. — СПб., 1999.

Засади етнократії виявляються в суспільстві не відкрито, а камуфлюються під соціально-політичні, культурно-освітні процеси суспільного життя, що не завжди віддзеркалює сутність етнократії як антидемократичної, антигуманної політичної ідеології. Етнократія ставить амбіційні політичні цілі, які зводяться до того, щоб "свій народ" домінував над іншими народами. Етнократія — це не влада етносу, це влада окремої етнічної групи, яка захотіла владу в країні.

Основы этнократии проявляются в обществе не открыто, а камуфлируются под социально-политические, культурные процессы общественной жизни, что не всегда отображает сущность этнократии как антидемократической, антигуманной политической идеологии. Этнократия ставит амбициозные политические цели, которые сводятся к тому, чтобы "свой народ" доминировал над другими народами. Этнократия — это не власть этноса, это власть отдельной этнической группы, которая захватила власть в стране.

Because of the basics of the ethnocracy which becomes a part of the society didn't open yet, which also camouflage under the spectrum of social-political, cultural aspects of social life, and also represent the essence of ethnocracy as the antidemocratic, antihumanism of political ideology. Ethnocracy puts ambitious political goals, which remove for stepping forward "the one's own nation" as dominant concerning the other nations. The essence of ethnocracy does not lay in capturing of the individual ethnic group.

Надійшла 2 березня 2007 р.